

A SZAKMAI ÉLETÚT KUTATÁSÁNAK FŐBB TENDENCIÁI

Az utóbbi másfél évtizedben jelentősen felerősödött a pszichológiai életút kutatás. Ez elsősorban a céltudatos elméleti irányulásban és a koncepciók kifejlesztésében jelentkezik, továbbá az előzetes szakmai- és a tényleges pályafejlődés programjaiban, adataiban és módszereiben mutatkozik meg, valamint a pályaválasztási tanácsadás tartalmi kiterjesztésében és módszertani differenciálódásában figyelhető meg. A pályára nevelés szempontjából alapvető fontosságúnak tartjuk a fejlődési tendenciák és a lényeges változások nyomon követését, hiszen ezek ismerete nélkül aligha képzelhető el napjainkban az eredményes pályaválasztási előkészítés; a megfelelő döntéselőkészítés; a minél kisebb ellentmondásokkal terhelt szakmai beilleszkedés és nem elhanyagolható módon a későbbi pályán való sikeres és hatékony tevékenység.

A modern életút kutatás alapvető irányai megítélésünk szerint a fejlődéseméleti összetevők, a kutatások ifjú- és felnőttkorra való kiterjesztése, az átfogó életútfejlődési modellek kialakítása és nem utolsósorban a pályaválasztási tanácsadás és -irányítás programjainak és eszközeinek dinamikus továbbfejlesztése alapján jellemezhetők.

1. A fejlődéseméleti megfontolások

A pályaválasztás, sőt a szakmai életútfejlődés területén végzett elméleti és empirikus kutatások hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt két alapvető irányt mutatnak (Csirszka, 1985). Elsősorban a klasszikus "trait-and-factor" modell újabb és újabb változatai figyelhetők meg. E felfogás szerint előre meg lehet határozni az egyéni képességek és a pályaprofil követelményeinek mérése, illetve az egyéni teljesítmény és a dinamikus érdeklődési struktúrák közötti megfelelés alapján a pályaválasztók (és a későbbi pályán tevékenykedők) képzési és szakmai sikerességét és elégedettségük mértékét.

Másodsorban a kutatások a szakmai szocializáció kérdését szinte kivétel nélkül érintik. A felfogások nyilván e tekintetben is sokrétűek (megjegyezzük, hogy a kutatók többsége vallja a szakmai szocializáció általános iskolai tanulmányok alatti megkezdődését, míg mások ezt csakis a szakmai képzés szakaszára helyezik).

Valamennyi kutatási irány döntően a Super által kidolgozott életútfejlődési modellre épül, amely szoros összefüggésben áll az ön-koncepció ("self-concept") elméletével. A különböző pályaválasztási koncepciók és fejlesztési programok kialakításában tehát elsősorban az életútmodell ("career model") a legkarakterisztikusabb. A mai felfogás szerint ez a következőkkel jellemezhető:

- Az egyén pályafejlődése, illetve életútfejlődése egy, az egész szakmai életutat magába foglaló, állandóan mozgásban lévő és koncentrált jellegű pszichoszociális fejlődési folyamatból áll.
- E folyamatba egyértelműen besorolhatók az életkori jellemzők és a tipikus beállítódások, valamint az egyéni magatartásmódok. A folyamat különböző szakaszokra (növekedés, exploráció, beilleszkedés, alkotói fázis, visszavonulás) és azok különböző szubstádiumokra oszthatók.
- Az egyén életútfejlődése tartalmilag a szakmai önkoncepció progresszív differenciálódását és integrálódását segíti elő, amely az egyéni önmegvalósításra való törekvést feltételezi az átstrukturálódások és újrairányulások fázisain keresztül.
- Különös jelentőségűek a beválás számára az életkori fejlődési jellemzők, azaz igen fontos a szociális és ökonómiai lehetőségek mellett az egyéni pályafejlődés minősége, ezen belül az ún. pályaválasztási vagy életútválasztási érettség (a felnőtteknél ez az adaptálódás képessége, az ún. "career adaptability").

Több kutató véleménye szerint a pályaválasztási-életútválasztási érettség azokat a képességeket és készségeket jelenti, amelyek alapján az egyén meghatározott pálya/életút mellett dönt a kitűzött szakmai célok megvalósítása érdekében. Ezen kívül a pályaválasztási (életútválasztási) érettség olyan beállítódásokkal, kompetenciákkal és (elő)beválási stratégiákkal jellemezhető, amely szubjektív és objektív eredményekhez vezet, különösen a pályával és az életúttal való elégedettség, a pszichoszociális szakmai megfelelés (azaz saját elvárások és aspirációk) alapján.

A különböző felfogások kialakítása és alkalmazása során leginkább szembevetendő, hogy a "pálya" fogalom helyett széles körben az "életút" fogalmát használják. Ez egyaránt magába foglalja az objektív és szubjektív életútfejlődést, nevezetesen a szakmai életút folyamatában felvehető szakmai szerepek és pozíciók széles körét és az ezeknek megfelelő magatartás- és személyiségjegyeket. E koncepció szerint a pályaválasztási tanácsadás feladatai gyökeresen megváltoztak. Ugyanis a korábbi időszakban a statikus szemlélet szerint az első pályaválasztási döntés segítése volt a cél. Napjainkban és a jövőben viszont a dinamikus pályaválasztási tanácsadásnak kell egyre inkább előtérbe kerülnie. Éppen ezért a megfelelő életútfejlődési programok kidolgozásánál kardinális kérdés a jelenlegi és a jövőbeni (életfejlődési) szükségletek és érdeklődések komplex értékelése, ahol a környezeti faktorok különösen nagy jelentőségűek. Így az életminőség formálásánál fokozott mértékben tekintettel kell lenni az egyéni (élet)elvárások fejlesztésére és teljesítésére.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a legszélesebb körben elterjedt életútfejlődési modell mellett léteznek nyilván más elméletek is. Így széles kutatási bázison igen eredményesen továbbfejlesztették a Holland-féle tipológiai rendszert (amelynek egyik válfaja pl. a kongruencia-elmélet), de jelentősek még a döntéselméleti- és a kognitív-pszichológiai elképzelések legújabb változatai is (Osipow, Harmon). Megjegyezzük, hogy a leggyakrabban kevésbé alkalmazható elméleteket, főként a statikus modellkoncepciókat képviselő szerzők újabban a pályaválasztási magatartás és a személyiség-környezet konstelláció fejlődési jellemzőit és változékonyságának módoszatait veszik számba. Pl. Holland és Gottfredson megkísérelték kiszélesíteni a kongruencia-elméletet az egész életfolyamatra. Felfogásuk lényege, hogy a szakmai irányultság a gyermek- és

az ifjúkor során alakul ki, továbbá a személy-környezet kongruencia a pályakörnyezet változásának következtében hatékonyan befolyásolható. Szerintük ezáltal szakmai problémák, sőt átmenetileg krízisek léphetnek fel, amelyek következtében még pályaváltás is bekövetkezhet, és a nem egyértelmű szakmai identitás mellett a szakmai aspirációkban egyre szűkülő konzisztenciák figyelhetők meg.

Lofquist és Dawis elméletében a személyiség-környezet kapcsolata áll a közép-pontban, és a megfelelés mértéke mutatja a pálya/életút fejlődésének minőségét. Szerintük egyrészt az egyén egész élettörténete, másrészt a személyiségjellemzők (flexibilitás, aktivitás, fejlődési gyorsaság stb.) döntő befolyást gyakorolnak (Dawis-Lofquist, 1978).

2. A pályafejlődési kutatások kiterjesztése

Néhány évtizeddel ezelőtt a kutatók csakis az első pályaválasztás és a korai pályafejlődés problémáit vizsgálták. Az utóbbi időszakban az életútfejlődés későbbi, felnőttkori szakasza is az érdeklődés középpontjába került. Mindezek okai természetesen sokrétűek: demográfiai, szociális, technológiai és ökológiai jellegűek. Különösen a nagylétszámú korosztályoknál, a középkorúak újbóli munkába állásánál, a pályastruktúráktól technológiailag függő változásoknál, a diplomások és az alkalmazottak munkanélküliségénél stb. különösen sürgető az egyéni életút komplex kutatása.

Jóllehet az egyéni életútfejlődés földrészenként, országonként, sőt a helyi regionális egységeként is igen eltérő. Az viszont feltétlenül szükséges, hogy az évezredünk utolsó évtizedében lezajló nagy és világméretű átrendeződés következtében az egyéni életút kontextusában a pszichológiai szempontok kutatása jelentősen felerősödjön.

Az angol-szász életútkutatásban kétféle fejlődési irány mutatkozik: 1. Folyamatosan számba veszik és újraértékelik az életútfejlődés összefoglaló elemzése eredményeként a fellépő problémákat, és ezek alapján fogalmazzák meg a pályára nevelés feladatait. 2. A pályalektani kutatások egyre nagyobb szerepet töltenek be a munka- és a pályamegfelelés, valamint a szakmai szocializáció vizsgálatával a szakmai-munkahelyi-szervezeti rendszerek keretében.

Az első kutatási irány mindenek előtt azon alapszik, hogy az életútfejlődés különböző elméleteinek összehasonlító vizsgálata jelentős lendületet ad a felnőttkori pályafejlődési törvényszerűségek megállapításához. Az eddigi elemzések alapján kiderült, hogy az életútfejlődés négy fő szakaszra tagolódik, amely 17 életútfejlődési (-fejlesztési) feladatot és további 80 szubfeladatot tartalmaz. Továbbá több kutató rámutatott, hogy e fázisspecifikus feladatrendszer (a feladatok és a szubfeladatok együttesen) négy közös fő- és 12 szubfeladatra redukálható (Super-Thomps, 1981).

A pályaszocializációs kutatások alapkérdése a munkamegfelelés biztosítása a személyiségfejlődésre koncentrálva, amelyek mindenek előtt az interakciókat elemzik az üzemi-szervezeti struktúrák, az életútnormák és életfejlődési lehetőségek, valamint a különböző egyéni jellemzők között. Az empirikus kutatások sora igazolta, hogy a pályaszocializáció során az egyéni aktivitás meghatározó jelentőségű az egyéni pályaszerep kialakításában és változásában. Továbbá a pályakép, az életút-törekvés, valamint a

speciális életterv fokozatosan kristályosodik, amelyek a szükségletek, értékek, beállítódások stb. alapján még később is változhatnak.

3. Átfogó életútfejlődési modellek kialakítása

Az életút kutatás fejlődési trendje nagyrészt a szociális változások és problémák függvényében alakul. Ezzel összefüggésben megállapíthatjuk, hogy nagyszámú csoport (főként a kevésbé képzettek köre) nem mutat stabil és következetes életútfejlődést, hanem egy instabil vagy éppen "multi-trial" azaz próbálkozással (Super) életútmagatartást érvényesít. Ők nem egy élethossziglan választott pályán tevékenykednek és korántsem eredményre orientáltak.

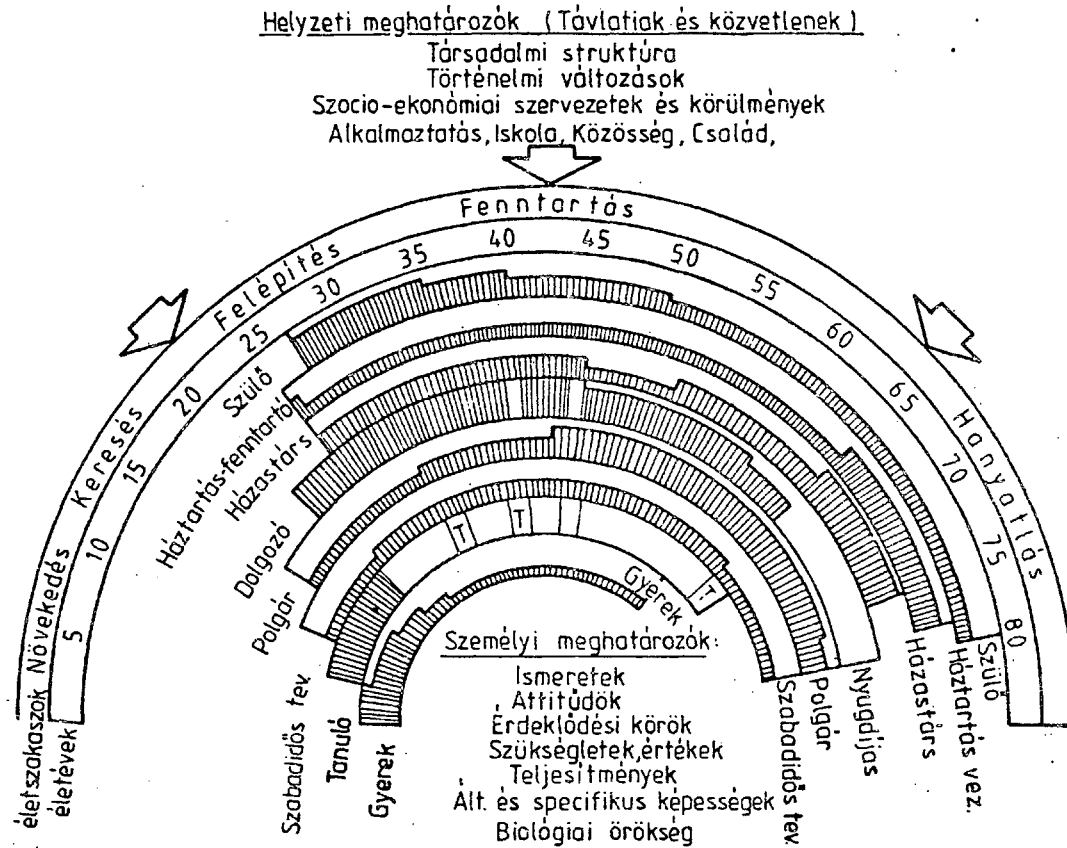
Sok ember esetén a szakmai életútfejlődés duális jellegű (főként a nők viszonylatában, a munkanélküliek bizonyos csoportjai körében stb.). A legújabb vizsgálatok pedig azt jelzik, hogy a jövőben egyre nagyobb szerepet fog játszani az élet minősége az emberek számára, amely a fellépő egyéni igények (pl. a szabadidő lehetősége) sokszínű rendszerében fogalmazódik meg.

Az említett jelenségek természetesen megmutatkoznak az életúttervezésben és az életvitelben, amelyek a szociális nehézségekkel összefonódva a pályaválasztási tanácsadást meglehetősen nagy próbatétel elé állítják. A pályalélektan legújabb szakaszának egyik fontos kiindulópontja a Super-féle "Life-Career-Rainbow" (Super, 1980), amelynek alapján az életút hosszanti dimenzióiban, az életciklusokban újszerű módon fogalmazható meg az egyéni életminőség a pályatevékenységgel összefüggésben (1. sz. ábra).

Az első dimenzió az ábra szerint az életszakaszok nagy ciklusai és azok kisebb részei alapján jellemezhető. Az élethelyzetek belső és külső változásain keresztül valósulnak meg az átmenetek az egyik életszakaszból a másikba. Az egyes döntési pontokon találkozunk az egyén az új, illetve a megváltozott feladatokkal.

A második dimenzió magába foglalja a fő életterületeken (pályatevékenységben, a szabadidő-zónában, a családban, a partnerkapcsolatokban, a háztartásban stb.) létrejövő konstellációkat és interakciókat, amelyek az egyes területeknek megfelelő szerepekben nyilvánulnak meg. A különböző területek és megoldási módok alapján pedig az egyén szerepeinek más és más kombinációi jönnek létre, és az egyes szerepek szubjektív jelentőségük szerint határozzák meg az egyéni életútminőségét. Mindebből következik az ún. életminőség, amelynek lényeges mutatója az életvezetés harmóniája, vagy éppen diszharmóniája, illetve a pályával, élettellel való elégedettség mértéke. Az utóbbi időben egyébként jónéhány kísérlet született arra, hogy nemzetközi összehasonlításban mérje több ország különböző életkörülmények közötti és eltérő életkorú csoportjainak pályaválasztási és életútsajátosságait (felnőttek és tanulók/hallgatók különböző szerepeit, a szabadidő viszonylatokat stb.) Így részletesen kidolgozható az életúttanácsadás ("Life Career Counseling"), és ezzel összefüggésben lehetőség nyílik a szakmai-biografikus kérdések elemzésére, a feszülő szakmai-szociális problémák árnyaltabb megközelítésére, az etnikai nehézségek áthidalására, a fogatékosok körülményeinek és az idők helyzetének javítására. De a hagyományos nemenkénti szakmai sztereotípiák korlátozott hatásai ugyancsak jól érzékelhetők e koncepció tükrében.

1.sz. ábra : Super D.: Életpálya-szivárvány; Kilenc életszerep a sematikus élettérben

4. Programok és eszközök az életúttanácsadás érdekében

A nyugati országok életút-kutatásai egyre inkább a nyilvánosság középpontjába állnak, illetve az e területen dolgozók szorgalmazzák kutatási eredményeik gyakorlatban való minél szélesebb körű alkalmazását (az első iskoláktól kezdve a főiskolai/egyetemi képzésig). Ennek eredményeként jöttek létre az ún. "Career Education" különböző területei a tanácsadásra orientált diagnosztikában és az információ, illetve a tanácsadás módszereiben.

Az életút-tanácsadás a korai szakaszától kezdve a felsőoktatásig szervesen beépül az egyes iskolafokokozatok képzési és nevelési rendszerébe, amely a személyiség egészére kiterjed. Így a "Career"-nek nem kevesebb mint 15-féle cél felel meg (pl. önismeretfejlesztés, interperszonális készségek kialakítása, életszerep, szociális életsiker formálása, életúttervezés stb.). Az életútra nevelés az iskolai pszichológiai tanácsadó tanár (School Counselor) irányításával lehet igazán eredményes, aki az iskolán belül képes koordinálni az életút-nevelést és egyeztetni az egyéni életútfejlesztést iskolán kívüli viszonylatban is.

A tanácsadásorientált diagnosztika területén ugyancsak jelentős változások történtek. Egyrészt a különböző képességetesztek, az önértékelési tesztek (vagy másképpen fogalmazva önexplorációs tesztek, mint a Holland-féle, 1979, önmeghatározási módszer) a személyiségtesztekkel együtt kerülnek felhasználásra, és ezáltal a vizsgálati eredmények hatékonysága megsokszorozódik.

Másrészt az egyéni életútfejlesztés érdekében újonnan kialakított és továbbfejlesztett módszerek a pálya- és életútérettség és az életúadaptáció mérésére szolgálnak (Super-Thompson, 1981; Crites, 1984). Ezek a multidimenzionális mérőeszközök a szakmai életút-megfelelés mérésének leghatékonyabb segédletei. Mindkét diagnosztikai irány szoros összefüggésben áll a fejlődésméleti perspektívák kiszélesítésével, azaz próbálkozásaikban érzékelhető a teljes életút (élettér) átfogására való törekvés. E koncepció alapján ugyanis a diagnosztikai fázisban az egyes életszerepek, értékorientációk, életútérettségi mutatók, önismereti összetevők, képességek és érdeklődések fő jellemzőit egyaránt mérni kell.

A tanácsadási módszerek és technikák rendkívül széles és sokszínű rendszerében úgyszintén kétféle fejlődési tendenciát figyelhetünk meg:

- Elsőként szembetűnő az egyes vizsgálati módszerek, technikák és mérési anyagok sokrétű és igen erőteljes fejlesztése. Ezek közül is kiemelt jelentőségűek a csoportos módszerek és az ún. életútfejlesztési kurzusok (Career education Workshop), valamint a "Peer Counseling"-ok.
- Másodsorban a számítógépes információs- és tanácsadási rendszerek dinamikus továbbfejlesztése figyelhető meg. Ezek a számítógépes információrendszerek tartalmazzák a mért és aktualizált szakmai adatok sokaságát, illetve a helyi és a regionális foglalkoztatási lehetőségek adatait. Mindez óriási segítség a pszichológus egyénre szabott emberi ráhatásának megtervezésében és eredményes megvalósításához. Az ún. interaktív rendszerek, mint pl. a "SIGI" és a "DISCOVER" tartalmazzák az önértékelés, (pálya/érdeklődés), képességek, értékorientációk eredményeit és az ezek alapján megfogalmazott magatartás-trainingeket a megfelelő döntés elérése érdekében. Így a személyiségvariánsok segítségével az

egyen azonosulhat a szakmai alternatívákkal, és ezáltal a mért információk egyszerre tájékoztatják a különböző pályákról és azok képzési módjairól. A számítógépes adatfeldolgozási rendszer legnagyobb előnye e területen természetesen abban áll, hogy valamennyi adatot integrál rendszerezett programok formájában az életútfejlesztés és életúttervezés érdekében, amelyek mindenkor kapcsolatba hozhatók az egyéni tanácsadással is.

*

A modern életútkutatásban a fejlődésléleleti elemzések alapján egyre átfogóbb módon meghatározhatók az életfejlődés-fejlesztés irányai. Super rendszere a legkidolgozottabb napjainkban, amely tartalmilag összegezetten a szakmai önkoncepció progresszív differenciálódását és integrálódását jelenti.

Különösen fontosnak tartjuk, hogy a pályafejlődési kutatások mindinkább kiterjednek a szakmai életút ifjúkori és felnőttkori szakaszára. Ezért az eredményes életút-tanácsadás érdekében egyértelműen szükséges a pályára nevelés programjainak folyamatos továbbfejlesztése és az adekvát diagnosztikai eszközök kidolgozása. A számítógépes adatfeldolgozás is egyre inkább az életútfejlesztés szolgálatába állítható.

IRODALOM

1. CRITES, J.O.: Instruments for Assessing Career Development. In: Gysbers, N.C. Associates: Designing Careers. San Francisco: Jossey Bass, 1984.
2. CSIRSZKA János: A személyiség munkatevékenységének pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
3. DAVIS, R.V., - LOFQUIST, L.H.: Adjustment to Work. New York, Apleton Century Crofts, 1969.
4. HARMON, L.W.: Using Information in Career Development: From Cognitions to Computers. Colombus, Ohio: National Center for Research in Vocational Education, 1983.
5. HELEMBAI Kornélia: A szociális pályára készülő középiskolai tanulók identifikációs folyamatának elemzése. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Szeged, 1989.
6. HOLLAND, J.L.: The self-directed Search. Palo Alto: Consulting Psychologists' Press, 1979.
7. HOLLAND, J.L. - GOTTFREDSON, G.D.: Using a Typology of Persons and Environments to explain Careers: some Extensions and Gloryfications. In: Montross, D.H., Shinkman, Ch.J. (Eds.): Career Development in the 1980s. Theory and Practice. Springfield: Thomas 1981.
8. OSIPOW, S.H.: Theories of Career Development. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1983.
9. RITOÓK Pálné: Személyiségfejlesztés és pályaválasztás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

10. RÓKUSFALVY Pál: Pályaválasztás előkészítése.
Egységes jegyzet. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
11. SEIFERT, K.H.: Berufswahlreife. Konzepte und Befunde der Berufswahlforschung.
Berufsberatung und Berufsbildung, 1983.
12. SUPER, D.E.: Career and Life Development. In: Brown, D. - Brooks, L. Associates:
Career Choice and Development: San Francisco. Jossey Bass, 1984.
13. SUPER, D.E. - THOMPSON, A.S.: Adult Career Concerns Inventory. New York:
Teachers College, Columbia University, 1981.
14. SZILÁGYI Klára - VÖLGYESY Pál: A pályaválasztási döntéselőkészítés
pszichológiai és pedagógiai lehetőségei. FPK, Budapest, 1979.
15. ZAKAR András: Pályaválasztási elméletek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

WICHTIGERE TENDENZEN DER ERFORSCHUNG DER LEBENSBAHN

In dieser Studie wird vom Verfasser über die wichtigeren Tendenzen der Erforschung der Berufsbahn berichtet. In seiner Auffassung stellen die grundlegenden Entwicklungstendenzen die Bestimmung der entwicklungstheoretischen Komponenten, die Ausbreitung der Ermittlungen auf das Jugend- und das Erwachsenenalter, die Herausgestaltung der umfassenden Modelle der Entwicklung der Lebensbahn sowie die dynamische Weiterentwicklung der Programme und der Untersuchungsmittel der Berufsberatung und der Berufsorientierung dar.